

Tatıka Erken Tunç Çağı (I-II) Ritüel Uygulamalarının Zooarkeolojik Açından Değerlendirmesi

Zooarchaeological Evaluation of Ritual Practices from Tatıka in Early Bronze Age (I-II)

Derya SİLİBOLATLAZ BAYKARA¹

Öz

Bu çalışmada, Tatıka Erken Tunç Çağı I-II (ETÇ I-II) mezarlığı ve mezarlarla ilişkili yapıardan ele geçen hayvan kemiği kalıntıları yardımıyla, ölü gömme ve anma ritüellerinin daha iyi anlaşılması hedeflenmektedir. İlisu ve HES Projesi inşaat sahasındaki kurtarma kazılarında bir tanesi olan Tatıka, Dicle vadisinin doğu kıyısında yer alır. Mimari kalınlardan anlaşıldığı kadarıyla Tatıka'da ölü ritüellerine ilişkin uygulamaların yapıldığı belirtilmiştir. Çalışma kapsamında, ölü yemeği artığı olan hayvan kemiği kalıntıları tanımlanmıştır. Böylece, geçmiş dönem Tatıka halkı tarafından hangi hayvan türlerinin ölü gömme ve anma törenlerinde sıklıkla tercih edildiği ve diş yaşlandırmasına bakılarak hangi yaş aralığındaki hayvanların kurban edildiği ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca iskelet element dağılımı ve kesim / kasaplık izi gibi bilgilere ulaşılmıştır. Tatıka mezarlık alanında, duvarların çevresinden ve çukurlardan toplam 1542 hayvan kemiği toplanmıştır. Fauna çoğunlukla evcil memelilerden oluşmuştur; koyun / keçi, domuz ve sığır sayıca en fazla bulunan türlerdir. Yabani hayvanlar az sayıdadır ve geyik, kaplumbağa, kuş ve balık ile temsil edilmektedir. Yaban hayvanlarından en çok geyik türlerinin tercih edildiği belirlenmiştir. Çoğunlukla bebek ve çocuk mezarlarında bulunan geyiklerin özel bir ritüelin parçası olduğu düşünülmektedir. Ele geçen buluntulardan, oldukça sazangillere (*Barbus lacerta*) ait balığın da topluca yenen bir ölü yemeğinin parçası olması muhtemeldir. Çalışmanın sonuçları, Anadolu ve Kuzey Suriye'deki benzer arkeolojik ritüel alanlar ile karşılaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tatıka, Hayvan Kemiği, Erken Tunç, Ölü Yemeği, Güney Doğu Anadolu.

Abstract

In this study, it is aimed to better understand dead burials and memorial rituals with the help of animal bones from Tatıka Early Bronze Age graveyard. The site of Tatıka, located on the eastern bank of the Tigris River and is one of the excavations conducted within the scope of Salvage Project of the İlisu Dam and HEP Project. As assumed from the architecture was uncovered, Tatıka was related with the dead rituals. Within the scope of the study, animal bones, as dead food remains were identified. Thus, the animal preference of past people from Tatıka was revealed, and it has also understood age of offering animals from dental ageing. In addition, information about skeletal element distribution and cut marks are obtained. 1542 animal bone fragments were collected from around the walls and pits. Bone assemblages is dominated by domestic animals; sheep, goat, pig and cattle. Wild taxa including deer, turtle, bird and fish are also found, though in low numbers. It has been understood that deer species are mostly preferred within the wild taxa. It is believed that the deer mostly found in baby and / or child graves are part of a special ritual activity. The large size carp fish was probably part of a massively eaten funerary meal. The results from Tatıka are then compared with archaeological ritual places at Anatolia and Northern Syria.

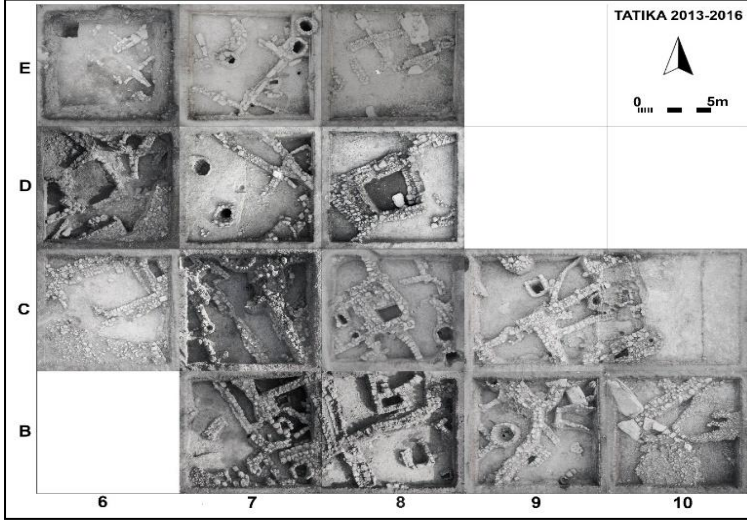
Keywords: Tatıka, Animal Bones, Early Bronze Age, Funerary Meals, Southeastern Turkey.

Giriş

Tatıka 2008 yılında, İlisu ve HES Projesi inşaat sahasındaki yüzey araştırmaları esnasında tespit edilmiştir. İlisu barajı gövde inşaatının yapılmakta olduğu alanda, 2009 yılından beri Mardin Müze Müdürü Nihat Erdoğan başkanlığında oluşturulan bir ekip kurtarma kazıları yürütülmektedir (Resim 1). Tatıka Dicle vadisinin güneyinde, Şırnak ili Güçlükönak ilçesine bağlı Koçtepe Köyü yakınındaki düzlükte yer alır (Ökse, vd., 2015, s.60) (Resim 2). Dicle vadisinin bu bölümü, batıdan Mardin Eşiği Dağları, doğudan Hakkâri Dağları'nın batıya uzanan kollarından olan Şeyhomer ve Yazlıca Dağları arasında kalan küçük bir cep ovasıdır. Dicle Vadisinin, Diyarbakır, Batman ve Siirt illerine giren Yukarı Havzası ve Mardin Dağları'ndan güneye akan derelerin oluşturduğu Yukarı Habur havzasının arasında

¹ Dr. Öğrt. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, deryasili@gmail.com

kalmaktadır. Tatika, coğrafi konumu sebebiyle, arasında kaldığı bu iki bölge ile kültürel benzerliğe sahiptir (Ökse, 2017, s.16).

Resim 1: 2013-2016 yılları plan kareleri

Resim 2: Tatika'nın kuşbakışı görünümü.

Tatika'da bulunan seramiklerin, özellikle Kuzey Mezopotamya'da MÖ 3100-2500 yılları arasında üretilen 'Ninive-5' seramiklerinin erken örneklerine benzerliği tespit edilmiştir. Kuzey Mezopotamya ve Kuzeydoğu Suriye'de yoğunlaşan bu tip kaplar, Ilisu baraj rezervuar alanı kurtarma kazıları kapsamında, Diyarbakır-Batman-Siirt illerine bağlı bölgelerdeki kazılarda çok az ele geçmiştir. Ayrıca Ilisu Baraj inşaat sahasındaki kazılardan da yalnızca Tatika'da bulunmuştur (Ökse, vd. 2015, s.63). Buluntulara göre Tatika mezarlık alanı MÖ 3000-2700 yılları arasına, Yukarı Habur havzasının EJZ 0-2 (Erken Cezire 0-2) ve Dicle havzasının da ETÇ 2-4 (Erken Tunç 2-4) evresine tarihlendirilmiştir (Ökse, 2017).

Tatika'da açığa çıkan mimari, yüzeyin hemen altında bulunan taş duvar kalıntılarıyla temsil edilmiştir. Yapılan kazı çalışmasında bazı temellerin üzerine yerleştirilen ince-uzun kesme taş blokların, üstlerine bir duvarın örülmesi veya dikmelerin yerleştirilmesi için elverişli olmadığı tespit edilmiştir. Neticede temeller üzerinde yüksek duvarların olmadığı ve bunların üstü açık mekânları çevrelediği belirlenmiştir (Ökse, 2017, s.21). Tatika'da konut tarzı olmayan bir yapılaşmanın varlığı, yapıların yüksek duvarlı olmayışı (Ökse, vd. 2015, s.63) ve bunlardan başka duvar taşlarının arasına yerleştirilen ya da dış veya iç yüzlerine yaslandırılan çeşitli mezarların bulunması (Ökse, 2017, s.21) nedeniyle burada günlük yaşamla ilişkili bir mimari

yerine, ölü ritüelleriyle ilgili uygulamaların yapıldığı ve benzerlerine Kuzey Suriye’de rastlanan ritüel amaçlı kullanılmış bir mimariyi işaret ettiği belirlenmiştir. Mezar çevresinden ele geçen hayvan kemiklerinin muhtemelen ölü yemeği artığı ve bulunan çok sayıdaki seramik parçalarının ise ölü gömme ve anma törenlerine katılan kişilerin kullandıktan sonra kırdıkları kaplara ait oldukları belirtilmiştir (Ökse, 2017, s.15).

Tatika’da üç tip mezar bulunmuştur. Bunlar, içlerine hoker pozisyonda yatırılmış bebek ve çocukların bulunduğu basit toprak, çömlek ve taş sanduka mezarlardır. Kazılan on sekiz mezardan ikisi toprak, on üç tanesi çömlek ve üç tanesi de taş sanduka mezardır. Genel olarak bebek ve çocuk gömülerinin fazla olduğu belirlenmiştir. Taş sanduka ve çömlek mezarlara ise tamamında bebek ve çocuklar bulunmuştur (Ökse, 2017, s.18). Bu dönemdeki mezarlara hepsinde özellikle küçükbaş hayvanlara ait kemikler bulunmuştur. Gre Virike’de kuzu veya oğlak, Gedikli ve Hayaz Höyük’te koyun veya keçi ve son olarak Oylum Höyük’te az sayıda ele geçen hayvan kemiklerinin varlığı, mezarlara gömü işlemi yapıldıktan sonra hayvan kurban edildiğini göstermektedir (Yılmaz, 2006, s.66).

Bunların dışında Tatika’da çapları 1.50-1.80 m. derinlikleri 0.80-1.30 m arasında değişen dairesel çukurlar bulunmuştur. Bu çukurlar sıva veya moloz taş ile örülmüştür. Boyutları itibari ile depolama amaçlı olamayacağı belirlenen bu çukurların içinden çok sayıda kırık kap ve hayvan kemiği parçaları ele geçmiştir. Bu durum, çukurların ritüel amaçla kullanıldığını düşündürmektedir. Ökse (2017), Tatika’da bazı çukurların içerisinde küllü toprak kalıntılarının bulunması, Eski Ön Asya’da ölü gömme ve anma törenleri esnasında, ölü ruhlarının ve tanrıların ölü yemeğine katılması amacı ile yakılan kokulu ağaç kabuklarını veya tütsüleri ifade ettiği yönünde yorumlamıştır (Ökse, 2017, s.22). Anadolu’da Erken Tunç Çağı’nda I-II (ETÇ I-II) benzer çukurların görüldüğü pek çok yerleşim mevcuttur. Özellikle kül dolgusu, hayvan kemikleri, kırık seramik ve kerpiç parçaları neredeyse tüm çukurların ortak buluntularıdır. Bu çukurların bulunduğu Güneydoğu Anadolu örnekleri arasında Gre Virike en iyi örnektir. Gre Virike’de bulunan çukurların bereket kültü ritüellerinde kullanılan çukurlar olduğu belirtilmiştir. Gedikli’de de tespit edilen çukurların dinsel bir törenin parçası olduğuna kesin bir gözle bakılmaktadır (Türkteki-Başkurt, 2016, s.12).

Erken Tunç Çağı’nda Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde, komşu Suriye ve Mezopotamya kültürlerinin etkisi ile ekonomik ve sosyal gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmeler sonucunda neredeyse tüm Yakındoğu’da olduğu gibi bu bölge de kentleşme sürecine girmiştir. ETÇ’de yoğun ticari ve kültürel ilişkiler Fırat ve Dicle nehirleri boyunca Güneydoğu Anadolu, Kuzey Suriye ve Mezopotamya Ovası diğer taraftan Doğu Anadolu’ya kadar uzanan geniş bir alanda belli ve ortak kültürlerin yaşadığı bir alan oluşturmuştur (Yılmaz, 2006, s.57). Erken Tunç Çağı’nda nüfusun artışı ve kültürel ilişkilerin önemli bir boyut kazanmasıyla yerleşim merkezlerinin sayısında büyük artışlar olmuştur (Yaylalı, 2008, s.166). Diğer yandan Kuzey Mezopotamya’da (Güneydoğu Anadolu, Kuzey Suriye ve Kuzey Irak) yerleşimler küçük, dağınık köylerden oluşmuştur (Irvine, 2017, s.11).

Zooarkeolojik Kalıntıların Değerlendirilmesi

Tatika mezarlık alanından şu ana kadar çıkarılan ve ETÇ I-II’ye tarihlendirilen hayvan kemikleri, Mardin Müzesi tarafından Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Antropoloji Bölümü laboratuvarına gönderilmiştir. Tanımlanabilir malzeme grubu B. Arbuckle’in zooarkeolojik veri sistemi kullanılarak gruplanmıştır (Arbuckle, 2006 s.595-609). Kemikler üzerindeki kesik-yanık izleri ve diğer modifikasyonlar kaydedilmiştir. Kemiklerin tür ve cins tanımlamaları için, M. Stiner’in oluşturduğu görsel koleksiyonlar, çeşitli osteoloji atlasları ve makalelerden faydalanılmıştır (Schmid 1972, Zeder-Lapham 2010, Payne 1985, Hillson 2005, Matsui 2007). Memelilere ait kemiklerin ölçümleri için Von den Driesch’in (1976) osteometri atlası kullanılmıştır. Epifizel kaynaşma durumuna göre yaşlandırma Silver (1969)’a göre yapılmıştır.

Atgillere ait kemiklerin ölçümleri ise Eisenmann'a (2000) göre alınmıştır. Bu çalışmada 'Tanımlanmış Örneklerin Sayısı' (NISP: Number of Identified Species) hesaplama yöntemi kullanılmıştır. Yaşlandırma için Payne (1973) ve Grant (1982)'in diş aşınma tekniği kullanılarak koyunların, keçilerin, domuzların ve sığırların ölüm yaşları hesaplanmıştır.

Tatıka'dan çıkan hayvan kemikleri taş duvarların etrafından ve çukurlardan toplanmıştır. Üç kazı sezonunda (2013-2016 yılları) toplam 1542 kemik, diş ve boynuz kalıntılarına ulaşılmıştır. Toplanan 1471 kemiğin cins ve tür bazında tanımlanması yapılmış olup, 71 tanesi orta boy (koyun, keçi, köpek, domuz, ceylan) ve büyük boy (sığır, eşek, at, deve, kızıl geyik) memeliler grubuna dahil edilerek tanımlanamayan grubu oluşturmuştur (Tablo 1). Kemiklerin korunma durumunun iyi olması fazla sayıda kemiğin tür ve cins açısından tanımlanabilmesine olanak sağlamıştır.

Hayvan kemiği kalıntılarında bakıldığında evcil memeli grubunun faunada oldukça baskın (%97,08) olduğunu görmekteyiz, bunun yanında az sayıda yabancı hayvan da tespit edilmiştir (%2,92). Bu çalışmalar yapılırken cins / tür tanımlaması yapılamayan ancak boyutlarına göre sınıflandırılan orta ve büyük boy memeli grubu hesaplamaya katılmamıştır. Genel olarak faunaya baktığımızda koyun / keçi, domuz ve sığır en çok ele geçen hayvan grubunu oluşturmaktadır. Yabancı hayvanlarından ise en çok geyikler tercih edilmiştir (%3,2). Yabancı hayvanları grubu evcil memelilere göre daha az çeşitlilik göstermektedir.

Faunada etçillere ait bir adet köpek (*Canis familiaris*) tibiası ele geçmiştir. Bulunan bu tibianın proximal ve distal epifizleri kaynaşmamış durumdadır, Silver'e göre epifizler 1,5 yaşından sonra kapanmaktadır. O halde bulunan bu köpeğin 1,5 yaşından küçük olduğunu söylemek mümkündür.

Atgillere (*Equus caballus*, *Equus asinus*, *Equus mulus*) ait faunada yalnızca iki kemik ele geçmiştir. Bulunan kemiklerden bir tanesi radius ve diğeri tibia kemiğidir ve bu kemiklerin kesin olmamakla birlikte eşeğe (*Equus asinus*) ait kemikler olduğu düşünülmektedir. Kemikler tamamen kaynaşmış durumdadır ve buna göre buluntunun 15-18 aylıktan büyük ve yetişkin bireye ait olduğu tespit edilmiştir.

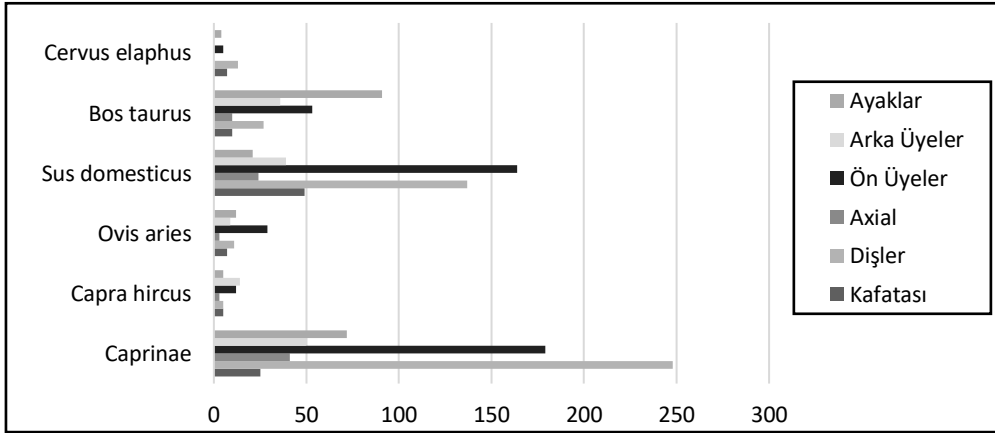
Tablo 1: Hayvan türlerinin dağılım tablosu

Tür İsimleri	Genel İsimleri	EBA I-II	NISP %
Evcil Memeliler			
<i>Bos taurus</i>	Sığır	239	15,5
<i>Caprinae</i>	Koyun / Keçi	634	41,1
<i>Capra hircus</i>	Keçi	44	2,9
<i>Ovis aries</i>	Koyun	71	4,6
<i>Sus scrf. domesticus</i>	Domuz	437	28,3
<i>Canis familiaris</i>	Köpek	1	0,1
<i>Equus spp.</i>	Atgiller	2	0,1
Yabancı Memeliler			
<i>Cervus elaphus</i>	Kızıl Geyik	29	1,9
<i>Dama dama</i>	Alageyik	4	0,3
<i>Capreolus capreolus</i>	Karaca	1	0,1
Diğerleri			
<i>Barbus lacerta</i>	Balıkçılar	2	0,1
<i>Testudo sp.</i>	Kaplumbağalar	3	0,2
<i>Aves indet.</i>	Kuşlar	4	0,3
Orta Boy		45	2,9
Büyük Boy		26	1,7
Toplam		1542	100

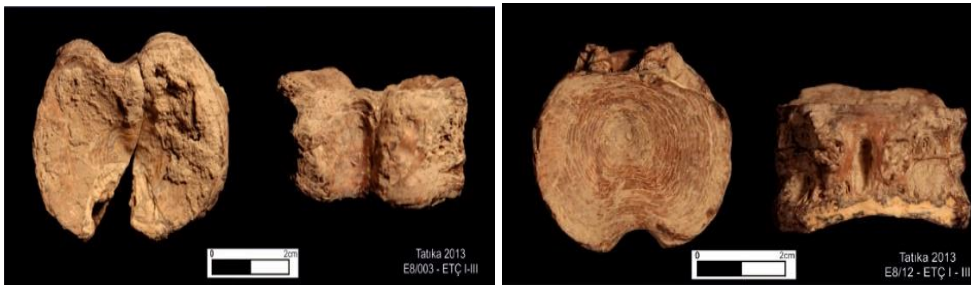
Kuzey Mezopotamya ve Anadolu'da yaşayan üç geyik türü vardır. Bunların hepsi faunada temsil edilmektedir; karaca (*Capreolus capreolus*), kızıl geyik (*Cervus elaphus*) ve

alageyik (*Dama dama*). Tatika mezarlık alanındaki yaban hayvanları geyik türlerinin varlığıyla karakterize edilmiştir. Kızıl geyiklere ait alt ve üst çeneler, ayrıca izole dişler ele geçmiştir. Genel olarak, kızıl geyiğin element dağılımına baktığımızda en fazla cranial kemikleri bulunmuştur (Grafik 1). Bu grubu, boynuzlar, dişler ve çeneler oluşturmaktadır. Bunların dışında 7 adet geyik boynuzu bulunmuştur ve buluntulardan bir tanesi üzerinde kesim izleri mevcuttur. Ele geçen bu boynuzun alet olarak hazırlandığı belirlenmiştir (Resim 1). Ayrıca bir adet sağ radius'un üzerinde kesim izlerine rastlanmıştır. Kızıl geyiğe ait bir adet kaynaşmış scapula, iki tane metacarpal (MC) ve parmak kemikleri ele geçmiştir. Tatika hayvan kemiği buluntuları arasında temsil edilen diğer bir geyik türü ise alageyiktir (*Dama dama*). Bu türe ait iki adet metatarsal (MT) kemiği bulunmuştur ve bunlardan bir tanesinin distal kısmı kaynaşmamıştır. Alageyiğe ait bir adet sol calcaneus ve bir adet proximal kısmı kaynaşmamış sol ulna tespit edilmiştir. Faunada geyik türlerini temsil eden son tür karacadır (*Capreolus capreolus*). Bu türe ait bir adet sol mandibula bulunmuştur. Çoğu geyik türü tepelik ve ormanlık alanlarda yaşadığı düşünüldüğünde geçmiş dönemde Tatika'nın çevresel özellikleri hakkında bir ipucu elde edebiliriz; mezarlık alandan ele geçen bu geyik türlerinin avlanmasında dini, sembolik ve kültürel anlamlar olduğu düşünülmektedir.

Geyikler dışında yabani hayvan faunasında az sayıda kuş, balık ve kaplumbağa yer almaktadır. Kuşlar faunada çok az sayıda temsil edilmektedirler (n: 4). Kuşlara ait kemikler iki humerus, bir ulna ve bir uzun kemikten oluşmaktadır. Kaplumbağalara ait 3 adet kabuk (carapace) bulunmuştur. Bu iki grup faunada sayıca en az buluntu veren gruptur (Tablo 1). E/8 açmasından balıklara ait iki adet vertebra ele geçmiştir. Bu vertebralar oldukça büyük bir tatlı su balığına aittir. Yapılan incelemeler sonucunda bu balık türünün sazangiller familyasından *Barbus lacerta* olduğu anlaşılmıştır (Resim 3) (C. Çakırlar ve M. Yıldırım sözlü görüşme).

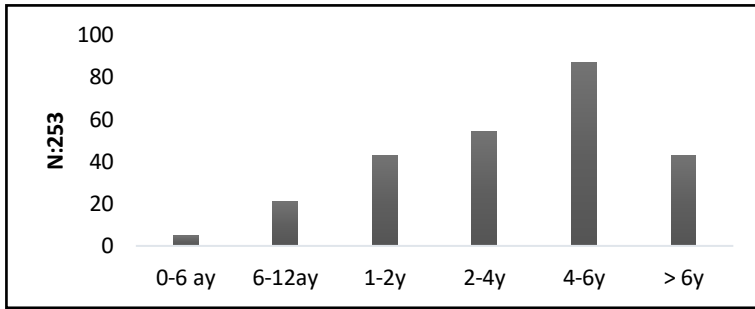
Grafik 1: Hayvan iskeletlerinin element dağılımı

Resim 3: *Barbus lacerta* omurga kemiği

Tatika mezarlık alanından ele geçen tanımlanmış kemiklere bakıldığında faunada en fazla sayıda bulunan hayvan, koyun (*Ovis aries*) ve keçileridir (*Capra hircus*). Bu grupta toplam 71 koyun ve 44 keçi tanımlanmıştır. Koyun ve keçi kemikleri morfolojik olarak birbirlerine çok benzer oldukları ve arkeolojik alandan bulunan malzeme çoğunlukla kırıklı bir

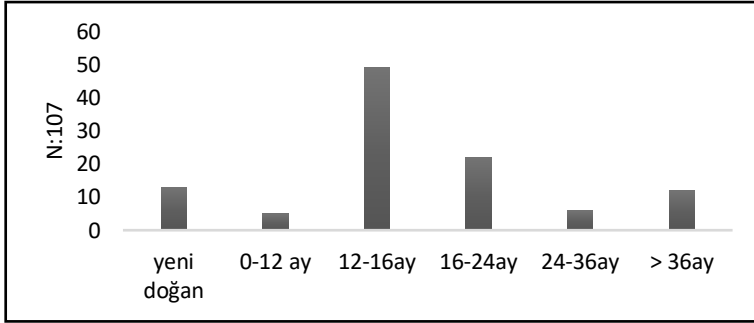
halde geldiği için koyun-keçi ayırımını doğru bir şekilde yapmak oldukça zordur ve hatta bazı durumlarda mümkün değildir. Bu sebeple 634 kemik koyun / keçi (*Ovicaprine*) olarak sınıflandırılmıştır. Koyunlara ait en fazla radius ve humerus kemikleri bulunmuştur, ayrıca kesim ve kasaplık izlerine de çok sık rastlanmamıştır. Keçilerde ise radius, tibia ve MT kemikleri sayıca fazladır. Koyunlarda olduğu gibi keçilerde de kesim izlerine çok sık rastlanmamıştır. 11 tane koyun / keçi kemiğinde yanık tespit edilmiştir. Koyun / keçi grubunun iskelet elementi dağılımına baktığımızda, tüm elementlerin faunada temsil edildiği görülmektedir (Grafik 4). Ancak alt çene, izole dişler ve ön kol kemikleri diğer iskelet elementlerine göre daha fazla ele geçmiştir. Koyun / keçilerde toplamda 56 kemik üzerinde kesim / kasaplık izi belirlenmiştir. Kesim izlerinin yoğun olduğu iskelet grubu ön kol kemikleridir (humerus ve radius). Kesim izleri bulunan uzun kemiklerin biri hariç büyük bölümünün tamamen yetişkin bireylere ait olduğu tespit edilmiştir. Bunların dışında kemik alet olan veya perdahlanmış kemikler de ele geçen malzemeler arasındadır. Ayrıca koyun / keçi kemiklerinden üretilmiş aletler az da olsa saptanmıştır (n: 8). Kemikler üzerindeki modifikasyonlara dahil edilen bir başka faktör de etçil aktivitesidir; bu modifikasyonlar hayvan kemikleri üzerindeki ve başka hayvanlar tarafından yapılan çiğneme, kemirme veya sindirme izleridir. Tatıka'da toplamda 14 kemiğin üzerinde etçil çiğneme / kemirme izi saptanmıştır. Koyun keçi faunasına ait olan ve D6/012 açmasından ele geçirilen 20 adet yeni doğan (0-2 ay) kemiği saptanmıştır. Koyun / keçiler için diş çıkarma ve aşınma derecelerine bakılarak bunların kesim yaşları belirlenmiştir (Grafik 2) ve bu yaşlandırma için alt çene ve izole dişler kullanılmıştır. Grafik 2 incelendiğinde, en fazla kesimin 4-6 yaş grubunda (34,39%) olduğu görülmektedir. Bu grubu 2-4 yaşındaki hayvanlar (21,34%) takip etmektedir. Faunada az sayıda da olsa kuzu ve oğlakların varlığı görülmektedir (1,98%). Diş aşınma durumuna göre yaş grafiğinden anlaşıldığı kadarıyla koyun ve keçilerin büyük çoğunluğu 2 yaşından büyüktür.

Grafik 2: Koyun ve keçilerin altçene ve izole dişlerinden yaşlandırma

Faunada en fazla temsil edilen ikinci hayvan grubunu domuz kemikleri oluşturur (n: 437). Domuzlar için iskelet element dağılımına bakıldığında, sayıları değişkenlik gösterse de tüm iskelet elementleri mevcuttur (Grafik 1). Ancak dağılımda kafatası, çene ve dişlerin sayıca fazla olduğu anlaşılmıştır (n: 177). En az sayıda temsil edilen iskelet grubunu ayak (ön ve arka) kemikleri oluşturmaktadır (n: 55). Buluntular arasında yaban domuzuna (*Sus scrofa*) ait olduğu düşünülen birer adet humerus, astragalus ve tibia kemiği bulunmuştur. Bunlardan humerus ve tibia üzerinde kesim izleri olduğu belirlenmiştir. Boyutları itibariyle büyük olan bu elementlerin yaban domuzuna veya iri bir erkek bireye ait olduğunu söylemek mümkündür. Buluntular arasında az da olsa kemik hastalığına rastlanmıştır. Alt çenede bulunan patoloji, iyileşmiş enfeksiyon sonucunda kemik dokuda bozulma olarak tanımlanmıştır (Resim 4). Buluntular içinde 3 tane yeni doğana ait kemiklerin olduğu anlaşılmıştır. Yanık izlerine faunada genel olarak az rastlanmaktadır ve domuz kemiklerindeki yanık durumu incelendiğinde sadece iki domuz mandibulasında bu izler tespit edilmiştir. Tatıka domuz faunasında toplamda 49 kemik üzerinde çeşitli izlere rastlanmıştır, bunlardan 39 tanesi kesim ve 10 tanesi ise çiğneme izleridir. Kesim izlerinin çoğu ön kol kemikleri üzerinde gözlenmiştir (n: 29). Ayrıca domuzlara ait iki adet işlenmiş (perdahlanmış) olduğu düşünülen kemik bulunmuştur. Bu kemikler yetişkin bir

domuza ait radius ve pelvis kemik parçalarına aittir. Domuzların diş yaşlandırmasına baktığımızda çoğunlukla birinci yıllarının sonunda kesime alındıkları görülmektedir (%45,79). Grafik 3'ü incelediğimizde kesim için genç domuzların tercih edildiğini görmekteyiz, ayrıca yeni doğanlarla (%12,15) 3 yaşından büyük (%11,21) olanların yüzdesi birbirine çok yakındır. Faunada her yaş grubundan domuzlar bulunsa da genel olarak bu hayvanların tam yetişkinliğe ulaşmadan kesildiklerini söylemek mümkündür.

Grafik 3: Domuzların altçene ve izole dişlerinden yaşlandırma

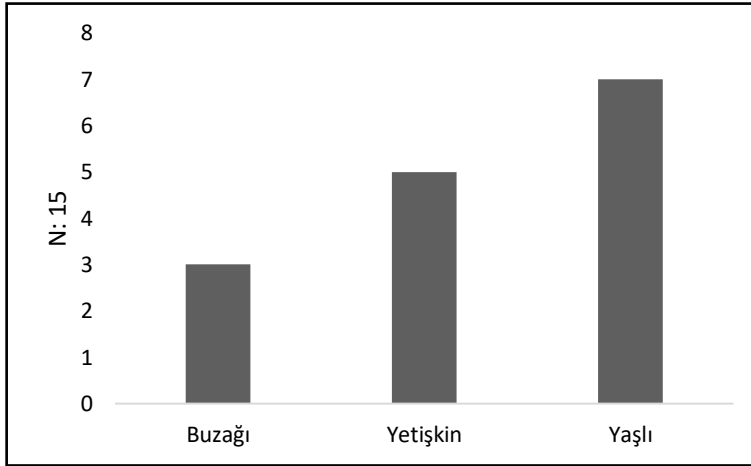

Resim 4: Alt çenedeki patoloji ve kesim izi

Sığırlar toplam 239 kemikle faunada üçüncü sırada yer almaktadır. Sığırlar için iskelet element dağılımına baktığımızda ayak (n: 31) ve parmak kemiklerinin (n: 57) fazlaca ele geçtiği anlaşılmaktadır (Grafik 1). Ayak kemiklerinin sıklıkla ele geçmesi bu kemiklerin daha dayanıklı olmaları ile ilgili olmalıdır. Ayak kemikleri dışında sığırlara ait diğer tüm iskelet elementleri farklı oranlarda bulunmaktadır. 50 sığır kemiği üzerinde kesim / kasaplık izine rastlanmıştır ve bu izler özellikle ön kol (n: 12) ve ayak kemiklerinde (n: 23) yoğunlaşmıştır (Resim 5). 11 tane kemikte çiğneme izi mevcuttur ve işlenmiş kemiklerin sayısı 4'tür. Yanık izine ise çok az sayıda rastlanmıştır (n: 4). Uzun kemiklerin epifizlerinin kaynaşma durumuna baktığımızda neredeyse tüm kemiklerin kaynaşmış durumda olduğu görülmektedir. İzole diş ve alt çene buluntularının az olması sebebiyle detaylı bir diş yaşlandırması yapılamamıştır ancak, diş çıkarma ve aşınma durumları göz önüne alındığında, kurban hayvanı olarak yetişkin ve yaşlı bireylerin tercih edildiği anlaşılmıştır (Grafik 4).

Resim 5: Sığira ait üzerinde kesim izi bulunan astragalus

Grafik 4: Sığırların altçene ve izole dişlerinden yaşlandırma

Tartışma

Zooarkeolojik çalışmalar kapsamında yapılan analizler ve tanımlamalar geçmiş dönem toplumlarının hayvancılık aktivitelerini, diyetlerini veya ekonomik organizasyonlarını anlamayı hedefler. Hayvancılık stratejilerini anlamak için, popülasyonda temsil edilen hayvanlar önemlerine göre gruplanır ve bu hayvanların ikincil ürünlerinden ne kadar faydalandığı anlaşılmasına çalışılır. Ancak bazı özel ritüel alanlarda hayvan kemikleri bu anlamların ötesine ulaşır. Zooarkeolojik çalışmalardan yola çıkarak, Tatika ETÇ I-II halkının mezarlık alanında gerçekleştirdikleri ritüel aktiviteleri ortaya çıkarılmıştır.

Ölüme İlişkin İnanç ve Gelenekler

Eski Ön Asya'da ölü ruhlarının diğer dünyada yaşamaya devam ettiği inancına dayanarak mezarlara yiyecek ve içecek bırakılmış ve ölenler bu şekilde anılmıştır. Mezarların yanlarına açılan çukurların içerisine anma törenleri esnasında kurban edilen hayvanların parçaları bırakılmıştır. Ölü gömme ve anma törenleri esnasında topluca yenen yemeklere 'Ölü Yemeği' denmektedir. Bu, ölümler ile yaşayanların katıldığı son ortak yemek olarak tanımlanmaktadır. Tarihin en eski çağlarından beri toplumlar çeşitli sebeplerle hayvan kurban etmişlerdir. Günümüzde hala insanların kutsal saydığı (yatır ve türbe gibi) mezarların başında kurban kesilmekte ve topluca yemekler yenmektedir (Ökse, 2005, s.2-4).

Bazı avcı toplumlarda hayvan kemiklerine zarar verilmeden saklandığı belirtilmiştir. Benzer durum Anadolu'da da gözlenmektedir; kimi özel kurban ritüellerinde, kurban olarak sunulan hayvan bütün olarak pişirilmekte ve kemiklerine zarar gelmemesine özen gösterilmektedir. Bu durum ölüp dirilme inancı ile bağlantılıdır (Erginer, 1997, s.28). Kurbanın kanı, kemikleri ve yenmeyecek artıklarına Anadolu'da yöresel farklılıklar gösteren işlemler uygulanmaktadır. Bazı topluluklarda kemikler bereket ve uğur getirmesi için ambarlara ve kilerlere gömülürken bazılarında ise kurban kemiklerinin 'kurban kuyusu' olarak adlandırılan kuyulara atıldığı bilinmektedir (Erginer, 1997, s.192).

Erken Tunç Çağı yerleşimlerindeki ölü gömme adetlerinde bir standardizasyon olduğu görülmüştür. Özellikle bebek ve çocuk mezarlarında, hoker ya da yarı hoker pozisyonda ve yan yatırılması, Anadolu'da yerleşim içi mezarlık yapılarının yerini yavaş yavaş yerleşim dışı mezarlıkların almasına rağmen halen bir yaş ve altı bebeklerin mekân içine gömülmeleri, ETC ölü gömme geleneğinin ortak özellikleri arasındadır. Bunlardan başka mezar eşyalarında çok sayıda çanak çömleklerin bulunması, kişisel eşyaların bırakılması ve özellikle çocuk ve bebek mezarlarına bırakılan eşyaların çokluğu da ortak özellikler arasında yer almaktadır (Irvine, 2017, s.36).

Ölü Ritüelinde Geyik

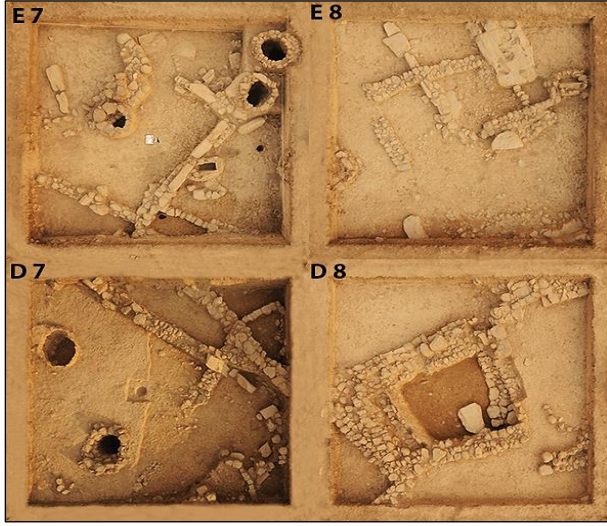
Zooarkeolojik açıdan bakıldığında Tatıka mezarlık alanında ölü ritüellerine katılan geyik türleri içinde en fazla kızıl geyiğe (*Cervus elaphus*) rastlanmıştır. Kızıl geyikler yaşamak için daha çok dağların düzlük olan ve yarı açık ormanlık alanlarını tercih ederken, ala geyikler (*Dama dama*) ağaçların ve çalılarının olduğu açık alanları tercih eder. Son olarak karacalar ise (*Capreolus capreolus*) yaprak döken ormanlık ve açık alanlarda yaşamaktadırlar (De Cupere, 2001, s.56-57). Polen analizi çalışmaları özellikle ETC III'de (MÖ 4500-4000) doğal tahribatın Anadolu'da çok yüksek olduğunu göstermiş (Irvine, 2017, s.12-38) olmasına rağmen burada bulunan geyik kemiklerinden yola çıkarak, Tatıka ve çevresinin günümüzde olduğu gibi, MÖ 3000-2700 yılları arasında da ormanlık alanlara sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Tatıka'da bulunan işlenmiş bir geyik boynuzu, bu boynuzların zanaatkarlar için önemli bir hammadde kaynağı olduğunu göstermektedir (Resim 6). Bunun yanı sıra geyikler besin ekonomisine katıldıklarında çok fazla et sağlamaktadırlar. Ancak bu çalışmada geyiklerin sadece et için avlandıklarını söylemek doğru olmaz. Evcil hayvanların aksine geyik eti çok önemli olmalıdır, çünkü geyik avlamak için çok yüksek efor sarf etmek gerekir. Buradaki geyikler ölü gömme ritüellerinde kullanılmışlardır ve faunada az sayıda temsil edilmeleri, her ölen kimse için avlanmadıklarını, ancak özel kişilerin ölüm törenlerinde kurban edildiklerini akla getirmektedir. Bebeklerin gömüldüğü Tatıka E7/8 açmasından 26 adet geyik kalıntısına rastlanmıştır ve bu kemiklerin çoğunluğu kızıl geyiğe aittir (Resim 7) (n: 23). Bu durumda geyik gibi özel av hayvanlarının sıklıkla bebeklere ilişkin ölü ritüellerinde kullanıldıklarını söylemek mümkündür. Ayrıca E8 açmasında Kuzey Mezopotamya'da yaygın olarak kullanılan ve portatif sunak amaçlı olduğu düşünülen kaba, yüksek ayaklı çanaklara rastlanması, buranın ritüel uygulamalardan sonra kalan atıkların toplandığı bir alan olabileceğini düşündürmüştür (Ökse vd., 2014, s.126).

Yukarı Dicle bölgesinde bulunan ve Orta Tunç Çağı'na tarihlenen Hirbemerdon Tepe'de de benzer bir ritüel olarak geyik avcılığı bulunmuştur (Laneri, vd., 2015, s.554). Bunların dışında Erken Tunç alanlarından Titriş Höyük ve Gritille'de de çeşitli geyik türleri faunada temsil edilmişlerdir (Gürgör, 2017, s.150). Tatıka faunasına bakıldığında avcılığın aktif olarak yapılmaması, geyik avcılığının çok özel ve önemli durumlarda yapıldığını akla getirmektedir.

Resim 6: *Cervus elaphus*'a ait işlenmiş bir boynuz

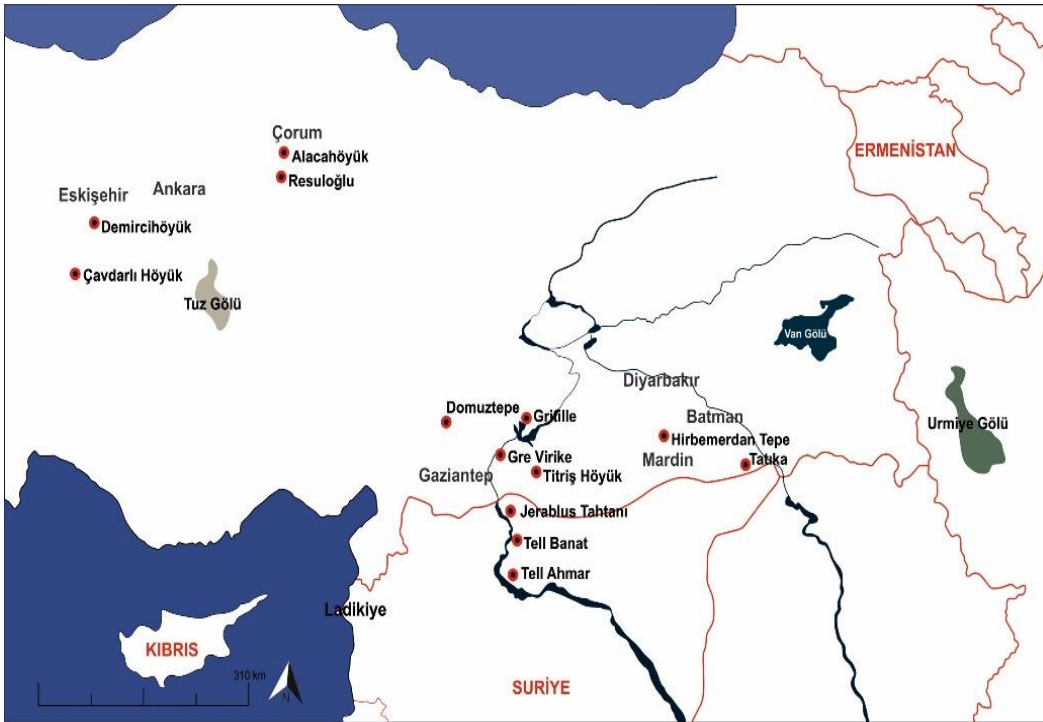
Resim 7: Makalede bahsedilen açmalar

Ölü Ritüelinde Balık

Tatıka mezarlık alanından çok az sayıda balık kemiği bulunmuştur ve bunlar, iki adet vertebra ile temsil edilmektedir. Yapılan incelemeler sonucunda E8 açmasından ele geçirilen bu balık türünün sazangiller familyasından *Barbus lacerta*'ya ait olduğu tespit edilmiştir (Resim 2). Arkeolojik alanlardan toplanan balık kalıntıları oldukça sınırlı sayıdadır, ayrıca balık kemikleri toplansa bile bu malzemenin tür tanımlamaları nadiren yapılabilmektedir. Bunun önemli sebeplerinden bir tanesi elle toplama yapılması ve büyük malzemenin seçilip küçük olan kemiklerin gözden kaçmasıdır. Kuru veya ıslak elek yöntemi veya yüzdürme teknikleri ise daha fazla küçük buluntuya ulaşılmasını sağlamaktadır. Diğer bir faktör de tür tayini yapmak için uygun referans koleksiyonun ve uzman kişilerin olmamasıdır.

Erken Tunç Çağı'nda arkeolojik yerleşimler bereketli olan sulak arazilere yakın yerlere kurulmuşlardır. Bu yüzden yerleşimlerde bulunan balık kalıntılarının az sayıda olması, coğrafik lokasyon düşünüldüğünde tamamen toplama metodu ile ilişkili olmalıdır. Anadolu'da yapılan kazı çalışmalarının birçoğunda elle toplama yapıldığı için Fırat ve Dicle Bölgesi'nden ele geçen balık kemikleri genellikle büyük boy sazangillere aittir (Van Neer, *vd.*, 2017, s.142). Tatıka'da bulunan bu türün coğrafi dağılımı Hazar Denizi, Namak ve Urmiye Gölü Havzaları, Anadolu'da ise Doğu Anadolu, Dicle ve Fırat nehirleridir. Fırat ve Dicle nehirlerinde iki tür sazan

yaşamaktadır, bunlar; *Barbus lacerta* ve *B. l. lacerta*'dır. Bu balık türü oldukça hızlı büyüyen bir balıktır (Khaefi vd., 2017, s.90). Tatika mezarlık alanından bulunan balık vertebraları oldukça iri bir balığı işaret etmektedir. Tatika, Dicle nehrine çok yakın bir yerde bulunmaktadır (Resim 2), bugün köy halkı halen Dicle nehrinden balık avlamaktadır ve elimizdeki büyük balık da geçmişte Tatika halkı tarafından Dicle nehrinden tutulmuş olmalıdır. Buradan yola çıkarak oldukça iri olan bir balığı yakalamanın çok zor olacağı düşünüldüğünde ölü yemeği olan bu balığın özel bir ritüelin parçası olduğunu söylemek mümkündür. Mezarlık alanlarında ve dini ritüel alanlarından ele geçen balık kalıntıları, bu hayvanların çağlar boyunca ritüel amaçlı kullanıldıklarının kanıtıdır. Bunun en eski örneği Güneydoğu Anadolu'da bulunan ve Halaf (MÖ 5555-5537) dönemine tarihlenen Domuztepe yerleşimidir (Resim 8). Buradaki ritüel alanından birkaç balık kemiği bulunmuş, ancak tür tayini yapılamamıştır. Mezopotamya'da yazılı kaynaklarda, seramikler üzerinde ve bazı mühürlerde dinsel törenlerde tanrılara balık sunma sahneleri betimlenmiştir. Balıkların eski çağlardan beri ölü ritüellerinde kullanımı, yeniden doğuş inancıyla bağlantılıdır. Hem Levant hem de Mezopotamya'da birçok arkeolojik alanda ritüel amaçlı balık kullanımı mevcuttur (Van Neer vd., 2005, s.149). Güneydoğu Anadolu bölgesinde yer alan ve ETÇ yerleşimi olan Lidar Höyük'te de sazangiller familyasına ait balık kalıntılarına rastlanmıştır (Gürgör, 2017, s.147).

Resim 8: Makalede bahsedilen arkeolojik alanlar

Ölü Ritüelinde Koyun ve Keçi

Tatika mezarlık alanında ölü gömme ile ilişkili yeme ve içme ritüellerinde en sık rastlanan hayvan türü koyun ve keçilerdir. Koyun ve keçilerin element dağılımları incelendiğinde altçene, dişler ve ön kol kemiklerinin fazlaca bulunduğunu görmekteyiz. Et yoğunluğu fazla ve az olan grup beraber temsil edilmektedir, böylece bu hayvanların tüm olarak değil de eklemlerinden ayrılarak gömüldüklerini söylemek mümkündür. Kemikler üzerinde kesim / kasaplık izleri de mevcuttur. Benzer buluntular Orta Fırat havzasında Gre Virike II evresinde bulunmuştur. Ortaya çıkan oda mezarlar ve bunlarla ilişkili kurban sunu odalarında genç koyun / keçiye ait olan kafatası, boynuz, kaburga, önkol ve ayak kemikleri ele geçmiştir (Ökse, 2007, s.550). Kaburga ve ayak kemiklerinde çeşitli kesim izlerine rastlanmıştır.

Buluntularda hiç yanık izi olmaması, koyun keçi kemiklerinin mezara yatırıldığını düşündürmektedir.

Kurban edilen hayvanın kemiklerinin mezara konması Eski Yakın Doğu'da yaygın bir gelenektir (Ökse, 2005a, s.41). Gre Virike'nin güneyinde bulunan Jerablus Tahtani'de açığa çıkarılan anıtsal oda mezar 302'de çoğunluğu koyun / keçilere ait hayvan kemikleri ele geçmiştir (Resim 8). Burada da kemikler ayrılmış olup, bazılarının üzerinde kesim ve yanık izlerine rastlanmıştır. Tanımlanan 202 koyun / keçi örneğinden kafatasları ve izole dişler %29, carpal ve tarsaller ise %39 oranında ele geçmiştir (Sang, 2010, s.35). Tell Banat Monument B'den ele geçen buluntularda ise çoğunluk koyun ve keçilerden oluşmaktadır (%80) (Sang, 2010, s.193). Son olarak Suriye'de bulunan Ahmar anıtsal mezarlarında (Hypogeum) çok sayıda koyun ve keçi kemiğine rastlanmıştır. Ancak Ahmar buluntuları incelendiğinde keçilerin sayıca daha üstün olduğu tespit edilmiştir (Sang, 2010, s.191).

Eski Mezopotamya inanışlarına göre keçi kurbanı ölüyü hastalık ve kötülüklerden korumak ve tanrılara adak eti vermek amacı ile yapılmıştır (Yılmaz, 2006, s.66). Koyun ve keçiler için diş yaşlandırmasına baktığımızda hayvanların en fazla 4-6 yaş (%34,39) grubunda kesildikleri görülür; bunu %21,34 oranla 2-4 yaş grubu takip etmektedir (Grafik 1). Hayvancılıkla uğraşan toplumlar için, küçükbaş hayvanların ikincil ürünlerinden (süt, yağ, peynir ve yün gibi) farklı yaşlarda yararlanıldığı için ekonomik açıdan genç bir hayvanı kesmek kârlı değildir. Özellikle amaç sadece et tüketimi ise koyun ve keçiler için optimal kesim yaşı 18-36 aylıktır (2-3 yaş) (Cultraro, 2004, s.4). Grafik 1'de görüldüğü gibi kesime giden hayvanların çoğunluğu iki yaşından büyük yetişkinlerdir. Burada Tatika mezarlık alanında ölü yemeği için yetişkinlerin tercih edilmesi, ekonomik olarak bu hayvanlardan maksimum fayda sağlandıktan sonra ölümlere adandıklarını düşündürmektedir. Yetişkin hayvanların özellikle yünlerinden ve sütlerinden faydalanma çağlarında kurban edildikleri tespit edilmiştir. Ancak, Tatika halkının ölümleri için yetişkin hayvanların yanı sıra genç erişkin koyun ve keçiler etleri için kurban ettikleri de belirlenmiştir. D6/012 açmasında ele geçen yeni doğmuş koyun / keçiye ait ve neredeyse bütüne yakın iskeleti bulunmuştur. Burada bulunan mezar için özel bir ritüel uygulaması yapıldığını söyleyebiliriz. Buna ek olarak E7/007 numaralı mezarda kemikler çömleğin altına yerleştirilmiş ve kafatası gövdeden ayrılarak kemiklerin üzerine konulmuştur (Yayınlanmamış Kazı Raporu). Bu mezarda az sayıda (n: 3) genç koyun / keçi kemiklerine rastlanmıştır. E7/022 numaralı açmadan ele geçen çömlek bebek mezarı içinden yaban keçisine ait olduğu düşünülen kemikler ele geçmiştir. Bu kemikler Tatika halkının koyun ve keçileri sıklıkla ölü yemeklerinde kullandıklarını ve çoğunlukla yetişkin hayvanları tercih ettiklerini, ancak bazı durumlarda özel ritüel uygulamaları yaparak çok genç bireyleri kurban ettiklerini göstermiştir.

Ölü Ritüelinde Domuz

Domuzlardaki kesim ve yanık izlerine genel olarak az sayıda rastlanmaktadır. İskelet element dağılımında ise kafatası ve dişler gibi et yoğunluğu az olan grup dikkat çekicidir. Burada gözlenen durum, koyunlarda olduğu gibi domuzların da kurban edildikten sonra mezarlara bırakılması şeklinde olabilir. Domuzların diş yaşlandırmasına bakıldığında, çoğunlukla birinci yıllarının sonunda kurban edildiklerini görmekteyiz (%45.79). Domuzlar, geçmiş dönem toplumlarının hayvancılık ekonomilerinde özellikle eti için tercih edilen bir hayvan olmuştur. Ayrıca özel bir bakıma ihtiyaç duymamaları ve hızlı üreme yeteneğine sahip olmaları bu sebeplerin başında gelmektedir.

Tatika halkının belli bir yaş aralığındaki domuzları sıklıkla tercih etmesi, düzenli bir kurban sunma aktivitesi ile ilişkili olmalıdır. Yılın belli dönemlerinde ölümler için kurban edilen domuzlar yine mezarlık alanına bırakılmıştır. Bazı Anadolu köylerinde halen yılın belirli zamanlarında mezar üzerinde kurban kesilip kanı mezara akıtıldıktan sonra kurbanın bir parçası

mezar üzerine bırakılmaktadır (Ökse, 2005, s.3). Domuzun ölü ritüellerinde tüketilmesine Jerablus Tahtani anıtsal oda mezar 302'de de rastlanmıştır. Bölgesel olarak zooarkeolojik bilgiler incelendiğinde, Güneydoğu Anadolu bölgesindeki kazılarda domuzun faunada sıklıkla temsil edildiği görülmüştür. Gritille ve Titriş Höyük'te %17,56'lık oranla domuzlar faunada ikinci sırada yer almaktadır (Irvine, 2017, s.83).

Ölü Ritüelinde Sığır

Mezopotamya'da sığır oldukça önemli bir hayvandır ve ikonografilerde tanrılaştırılmıştır. Özellikle Tunç Çağı'nda Anadolu'da sığırlar zenginlikle ilişkilendirilmiştir ve Erken Tunç Çağı'nda politik hiyerarşinin ve elit sınıfın ortaya çıkması ile sığırın önemi Doğu Anadolu'da artmıştır. Sığır sayısındaki artış Tunç Çağları boyunca devam ederken, Geç Tunç Çağı'ndaki politik sistemin çökmesiyle azalmaya başlamıştır. Sığır dağılımı Anadolu'da çevresel özellikler ve yerleşim hiyerarşisine göre değişiklik göstermektedir. Sığırlar günlük su ihtiyaçlarını sağlamak için su kaynaklarına ihtiyaç duyarlar. Arbuckle (2014)'a göre Güneydoğu Anadolu'daki domuz ve sığır yetiştiriciliğinin az olmasının sebebi kurak bir alan olmasıdır. Tunç Çağlarında sığırların ekonomik değerlerinin yanında özellikle elit mezarları için ritüel ve sembolik anlamları da mevcuttur.

Anadolu'da Neolitik Dönem'den itibaren sığırların tanrısalılığı ve gücü temsil ettikleri özellikle mezarlık alanlarından bulunan sığır kemiklerinden bilinmektedir. Buna en iyi örnek, Alacahöyük'teki kral mezarlarında sığır kafatası ve toynaklarının sıra sıra dizilmesidir. Ayrıca İç Anadolu'daki Demircihöyük Erken Tunç Çağı mezarlarına özellikle sığır kemiklerinin bırakılması ve benzerlerinin Resuloğlu ve Çavdarlı Höyük elit mezarlarında görülmesi, sığırın ölü ritüelleri bakımından önemini açıklamaktadır (Arbuckle, 2014, s.280-286). Sığırın özellikle Tunç Çağlarındaki bolluğu, toplumlar için zenginliği ve gücü temsil etmiştir. Bu yüzden özellikle elit mezarlarında ve ritüellerde sığır sıklıkla tercih edilmiştir.

Sembolik anlamının dışında, sığırın önemli bir protein kaynağı olması, etinden, sütünden, iş gücünden ve derisinden faydalanılması onu ekonomik açıdan oldukça önemli bir hayvan yapmaktadır. Tatika mezarlık alanı sığır örneklerine bakıldığında yetişkin hayvanların çoğunlukla tercih edildiği görülmektedir (Grafik 4). Bu da bize, ETÇ Tatika halkının sığırların ikincil ürünlerinden faydalandıktan sonra, bu hayvanları kurban ettiklerini göstermektedir. Sığırlar faunada üçüncü sırada temsil edilmelerine karşın, bir sığırın cinsine göre, otuz koyun kadar et ve süt sağlayabileceğini unutmamak gerekir (Çakırlar, 2015, s.194). Bu da topluca yenen ölü yemeklerinde sığırın daha fazla kişiyi doyurabildiğini gösterir. Bu durumda daha fazla kişinin katıldığı ölü yemeklerinde sığırın tercih edildiğini söylemek mümkündür. Ancak Tatika'da sığır kurbanlarının elit mezarlarla ilişkisi bilinmemektedir. Erken Tunç Çağı'nda Tell Banat'ta açığa çıkarılan White Monument A'dan (mezar odası) çoğunluğu atlara ve sığırlara ait çeşitli hayvan kemikleri ele geçmiştir. Bulunan hayvan türlerine ait detaylı bir bilgi olmamasına rağmen buradaki hayvan kemiklerinin ölü ile ilgili bir ritüelin parçası olduğu belirtilmiştir (Sang, 2010, s.132). Titriş Höyük'te sığırlar faunada %11,5 oranla ikinci sırada yer almaktadır ve sığırların süt ve iş gücü gibi ikincil ürünlerinden faydalandıktan sonra kesime alındıkları belirlenmiştir (Irvine, 2017, s.84).

Sonuç

Anadolu'daki zooarkeolojik çalışmaları incelediğimizde hayvancılık yapan toplumların ekonomilerinin çoğunlukla koyun, keçi, sığır ve domuzla bağlı olduğu görülmektedir. Genel olarak bu çalışma kapsamında incelenen arkeolojik ritüel alanlarında da faunanın benzer olduğu gözlenmiştir. Sıklıkla koyun, keçi, sığır ve domuz gibi temel besin kaynaklarının ölü gömme törenlerinde tercih edilmesindeki amaç, ölen kişinin ruhunun diğer dünyada da bu hayvanlarla beslenmesi olabilir.

Arkeolojik ritüel alanlarından ele geçen hayvan kemiklerinin yoğunluğunu ve çeşitliğini anlamak, düzenli olarak yapılan ölü anma törenlerini anlamak için oldukça önemlidir. Kemikler üzerindeki kesim ve yanık izleri ise kurban edilen hayvanlar için yapılan uygulamaları aydınlatmaktadır. Bunlar mezarlık alanında kurbanın parçalanıp tüketilmesi, orada haşlanarak yenmesi ve kalıntıların mezarlık alanlarına bırakılması, özel kuyulara gömülmesi veya mezara özenle yatırılmaları şeklinde olabilir. Hangi hayvan türü seçilirse seçilsin buradaki amaç ölen kişi için tanrıya sunulan hediye olmuştur ve bu hediye ölü ruhunun diğer dünyadaki yaşamı için hizmet etmektedir. Tatıka mezarlık alanından ele geçen hayvan kemiklerinin bir kısmı bebek ve çocuk mezarları çevresinden toplanmıştır. Geyiklerin ve yeni doğan koyun / keçilerin en çok bebek mezarlarından gelmesi bu mezarlara diğer yetişkin mezarlarından farklı uygulamalar yapıldığını göstermektedir. Bebek ve çocuk mezarlarında yenen ölü yemeklerinin ölümden sonraki yaşamla ilgili olabileceği gibi, yaşayan bebeklerin korunması için de uygulanıyor olmasını akla getirmektedir.

Bugün halen Diyarbakır (Ergani) ve Hakkâri (Çukurca)'da bazı köylerde bir ailede sürekli bebek ölümleri gerçekleştiğinde, aile ölümün geride kalan bebeklere uğramaması için adak sunar ve kurban edilen hayvanların eti dağıtılıp kemikleri mezarlık alanına gömülür, seçilen hayvan ailelerin maddi gücüne göre büyükbaş veya küçükbaş olmaktadır (Y. Sözlü, E. Aydoğmuş ve H. İnal sözlü görüşme). Bu bilgilere göre, halen uygulanan ritüeller aslında eskiden kalan ve günümüze kadar şekil değiştiren inanç ve davranışlardan meydana gelmektedir. Ritüelleri incelemek, geçmiş toplumların düşünsel, sosyal ve kültürel dinamikleri hakkında bilgi vermesi açısından eşsizdir. Tüm bu ritüeller ölüm, ölüm sonrası yaşam ve bu yaşam için yapılan hazırlıkların bir bütünüdür.

Teşekkür

Bu çalışma kapsamında gerekli malzeme ve arkeolojik bilgileri sağlayan sayın hocam Prof. Dr. A. Tuba ÖKSE'ye ve Mardin Müze Müdürü Nihat ERDOĞAN'a en içten teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca arazi ve açmalar ile ilgili sorularımı yanıtlayan alan sorumlusu Onur DİNÇ' e, malzemenin fotoğraflanmasında yardımcı olan Van YYU Antropoloji Bölümü yüksek lisans öğrencilerinden Birkan GÜLSEVEN'e ve Van YYU Arkeoloji Bölümü Araştırma Görevlisi Didem TURAN'a desteklerinden dolayı teşekkür ederim. Ölü yemekleri hakkında köylerindeki yaşlılardan görüş alan Van YYU Antropoloji Bölümü öğrencilerinden Yeter SÖZLÜ, Hakan İNAL ve Erdal AYDOĞMUŞ'a da teşekkür ederim. Özellikle balık kemiklerinin tanımlanması için benimle beraber uğraş veren Van YYU Tıp Fakültesi öğretim üyesi Doç. Dr. Okan ARIHAN'a, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Biyoloji Bölümü Öğretim Üyesi Doktor Mahir YILDIRIM'a ve son olarak Groningen Üniversitesi öğretim üyesi sayın Doç. Dr. Canan ÇAKIRLAR'a bilimsel yardımlarından dolayı teşekkürü bir borç bilirim.

Kaynakça

- Arbuckle, B.S. (2014). *The Evolution of sheep and goat pastoralism and social complexity in central Anatolia*. Unpublished PhD thesis. Department of Anthropology, Harvard University.
- Arbuckle, B.S. (2014). The rise of cattle cultures in Bronze Age Anatolia. *Journal of Eastern Mediterranean archaeology & heritage studies*, 2(4), 277-297.
- Cultraro, M. (2004). Food to the gods: Animal consumption and ritual activities in the Early Bronze Age Sicily. man and animal in antiquity (Ed. B. Frizell), *Proceedings of the conference at the Swedish institute in Rome, September 9-12, 2002*, 1-10.
- Çakırlar, C., Breider R., Ersoy Y. & Koparal E. (2015). Klazomenai'de zooarkeoloji çalışmaları (2013-2014). *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı 31. Arkeometri sonuçları toplantısı*, Erzurum, 189-207.

- De Cupere, B. (2001). Evidence of the faunal remains. *Studies in Eastern Mediterranean archaeology IV* (Ed. M. Waelkens), Brepols, Belgium.
- Grant, A. (1982). The use of tooth wear as a guide to the age of domestic ungulates. *Ageing and sexing animal bones from archaeological sites*. (Ed. B. Wilson, C. Grigson, S. Payne), Oxford, British archaeological reports 109, 91-108.
- Gürbüz, E. (1997). *Kurban: kurbanın kökenleri ve Anadolu'da kanlı kurban ritüelleri*. Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Gürgör, İ. (2017). *Paleolitik Çağ'dan günümüze Anadolu zooarkeolojik buluntuları. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü paleoantropoloji anabilim dalı*.
- Hillson, S. (2005). *Teeth*, Cambridge University press, New York.
- Irvine, B.T. (2017). *An Isotopic Analysis of Dietary Habits in Early Bronze Age Anatolia*. Unpublished Phd Thesis. Department of history and cultural studies of the Freie University Berlin.
- Kansa, S.W. & Campell, S. (2002). Feasting with the dead?-a ritual bone deposit at Domuztepe, South-Eastern Turkey (c.5550 BC). *Proceeding of the 9th ICAZ conference: behaviour behind bones*, Durham, 1, 2-13.
- Khalefi, R., Esmaili, H.R., Geiger M. & Eagderi S. (2017). Taxonomic review of the Cryptic *Barbus lacerta* species group with description of a new species (Teleostei: Cyprinidae). *Fish taxa*, 2(2), 90-115.
- Laneri, N. M. Schwart, J. D'Agostino, A., Berthon, R., Hald, M.M. & Marsh A. (2015) Ritual and identity in rural Mesopotamia: Hirbemerdon Tepe and the Upper Tigris River valley in the Middle Bronze Age. *American journal of archaeology*, 119(4), 533-564.
- Matsui, A. (2007) *Fundamentals of zooarcheology in Japan and East Asia*. Kansai process, Japan.
- Ökse, A.T. (2005). Eski Çağdan günümüze ölü gömme ve anma gelenekleri. *Türk arkeoloji ve etnografya dergisi* 5,1-8.
- Ökse, A.T. (2005a). Early Bronze Age chamber tomb complexes at Gre Virike (Period IIA) on the Middle Euphrates. *Bulletin of the American schools of oriental research*, 339, 21-46.
- Ökse, A.T. (2007). Funerary rituals at Gre Virike: 3rd Millennium ritual place in Southeastern Anatolia. *Belkıs Dinçol ve Ali Dinçol'a Armağan VITA Festschrift in Honor of Belkıs Dinçol and Ali Dinçol* (Ed. M. Alparslan, M.D. Alparslan, H. Peker), Ege yayınları, 549-561.
- Ökse, A.T. (2017). Tatıka: Yukarı Dicle havzasında bir ETÇ I-II mezarlığı ve ritüel yapılar. *Anadolu, arkeoloji, zaman ve mekân* (Ed. G. Coşkun), Bilgin kültür sanat yayıncılık, 1, 15-30.
- Ökse, A.T., Görmüş, A., Atay, E., Erdoğan N. & Ünal E. (2014). Ilısu barajı inşaat sahası 2013 kurtarma kazısı. *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı 36. kazı sonuçları toplantısı*, Gaziantep, 1, 123-137.
- Ökse, A.T., Görmüş, A., Atay, E., Erdoğan N. & Ünal E. (2015). Ilısu barajı inşaat sahası 2014 kurtarma kazısı, *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı 37. kazı sonuçları sempozyumu*, Erzurum, 1, 59-66.
- Payne, S. (1973). Kill-off patterns in sheep and goats: the mandibles from Aşvan Kale. *Anatolian studies*, 22, 281-303.
- Payne, S. (1985). Morphological distinction between mandibular cheek teeth of young sheep, ovis and goats, capra. *Journal of archaeological science*, 12, 139-147.
- Sang, L. (2010). Burial practices of the third Millennium BCE in the Middle Euphrates region: An interpretation of funerary rituals. *Unpublished Phd Thesis*. Eberhard Karls Universität Tübingen,

-
- Schmid, E. (1972) *Atlas of animal bones for prehistorians, archaeologist and quaternary geologists*. Elsevier publishing company, Amsterdam.
- Türkteki, M. & Başkurt, R. (2016). Anadolu'da İlk Tunç Çağ sonunda geleneksel bir ritüel uygulaması: Küllüoba kazısı ışığında adak çukurları üzerine bir değerlendirme. *Anatolia*, 42, 1-28.
- Uerpmann, H.P. (1987). *The Ancient distribution of ungulate mammals in the Middle East-fauna and archaeological site in Southwest Asia and Northeast Africa*. Beihefte zum Tubinger atlas des vorderen orientes, Reihe A (Natuwissenschaften) band, 27,173.
- Van Neer, W., Zohar, I & Lerna, O. (2005). The emerge of fishing communities in the Eastern Mediterranean Region: A from Pre-and Protohistoric periods. *Paleorient* 31(1), 131-157.
- Von Den Driesch, A. (1976). *A guide to the measurement of animal bones from archaeological sites: as developed by the Institut für paleoanatomie*. domestifikationsforschung und geschichte der tiermedizin of the University of Munich, 1, Peabody museum press.
- Yaylalı, S. (2007). Doğu Anadolu Erken Tunç Çağ kültürü. *Atatürk Üniversitesi 50. kuruluş yıldönümü arkeoloji bölümü armağanı: Doğu'dan yükselen ışık arkeoloji yazıları* (Ed. B. Can, M. Işıklı), 165-189.
- Yılmaz, D. (2006). Erken Tunç Çağın'da Güneydoğu Anadolu'da oda mezar geleneği. *Anatolia*, 31, 57-69.
-